

Mimo poměšťovací řadu

Jiříčka a další „vlaštovky“ patří mezi druhy, které – na rozdíl od většiny ostatních opeřenců – z aktivit člověka úspěšně těží. Stáj, panelák či pískovna jsou přesně to, co naše „vlaštovky“ (tedy vlaštovka, jiříčka a břehule) hledají víc než člověkem nedotčenou přírodu. To ovšem neznamená, že vztah „vlaštovky“ a lidí je bezproblémový.

Komenzálních druhů, které se přírodě vyhýbají a váží se na člověka, přibývá. Mnohé jsou s námi ale už doslova odpradávná. Nejen učebnicový ultrakomenzální vrabec domácí provází lidstvo celá tisíciletí: u vrabce je jich už deset, ale i u vlaštovky a jiříčky jde o působivá čísla – snad pět, respektive dvě tisíciletí. Jde pochopitelně o hrubé a minimální odhady, avšak i druhové názvy (*domesticus*, *rustica*, *urbicum*) dokládají, že nejde o žádné urbanizační nováčky. Podobně se do obcí hrnou Hirundinidae i jinde po světě.

Tak dlouhá období synantropizace však přináší své zapeklitosti. Vrabec i vlaštovka – a jiříčka a další druhy v menší míře – dnes určitě obývají velká území nad rámec svého přirozeného výskytu (např. vrabec domácí není „domácí“ v Evropě nikde – viz *Živa* 68/1: 42–46). Pokud je velká část dnešního areálu jiříčky antropogenní, naše území asi nevyjímá, jaké to má mít např. důsledky pro její ochranu?

Otázka je to zásadní. Profese biologa mi však velí se místo doporučení „jak by věci měly být“ věnovat tomu, „jak se věci mají“. Na zajímavosti to tématu neubírá: „vlaštovky“ se totiž od ostatních urbanizovaných opeřenců liší v mnoha pozoruhodných ohledech.

Foto: Tomáš Grim

Pro „atmosférického insektivora“, tedy specialistu na lov hmyzu za letu, není déšť dobrá zpráva. Jiříččata sice umí přežít pár dní o hladu (díky tukovým zásobám a schopnosti upadnout do torporu podobně jako rorýsi), ale delší období chladného deštivého počasí má na mortalitě malých jiříček tvrdý podíl. Jiříčky mimo hnízdo čelí stravování nepříznivému počasí odsedáváním na „útesy“. Hlubočky, ČR.

Proč přichylnost k člověku?

Nejdříve je třeba tuto otázku uvést na pravou míru: žádný tělesně a duševně zdravý opeřenec nikdy v historii přichylnost k člověku nejevil. A dobře věděl proč. Lidé se zvířena bojí a prchá před nimi, a to všude. V „původním“ prostředí více, v urbánním méně, leč přece – ani ty nejsynantropnější druhy člověka nevyhledávají a rozdíl v plachosti mezi habitaty je pouze relativní. Ptactvo a jinou faunu lákají jen vedlejší důsledky lidské činnosti, na organismy nijak necílené (záměrné příkrmování je naprostá historická novinka, navíc omezená kulturně na bohaté „západní“ společnosti). Jak a proč se tedy ptáci lesů, vod a strání stávají opeřenci venkovy a měšťáky?

Důvodů je mnoho, klíčové pak dva, oba zimní (v článku v *Ptačím světě* 25/4: 29–32 najdete literární urbanizační prameny, z nichž jsem nasával i zde). Člověkem osídlené oblasti poskytují v jinde gastronomicky nuzných biotopech nebývalý „prostřený stůl“. Jisté ještě dávno před počátky záměrného příkrm(ít)ování lidé na hygienu a estetiku nedbali zdaleka tolik co v blahobytných zemích prvního světa dnes (samozřejmě včetně

Foto: Tomáš Grim

Způsoby umístění vlaštovčích hnízd jsou pestřejší, než bychom čekali ze standardních obrázků v atlasech, jako např. zde na závěsu svítidla. Stará vlaštovčí hnízda bývají jiříčkami občas „recyklována“. Oba druhy tu a tam dokonce sdílejí potomstvo: hybridy mezi jiříčkou a vlaštovkou patří mezi pěvce k těm nejčastějším. Klášter Ipsilou, ostrov Lesbos, Řecko.

státu obývaného čtenáři *Ptačího světa*). Důkazy si nakonec nemusíme vymýšlet – stačí návštěva jakékoli tropické země, s ulicemi na naše poměry zaneřáděnými v měřítkách extrémních. A při troše sebereflexe... No nic, pojďme ke klíčovému důvodu č. 2: ten známe jako „efekt městského tepelného ostrova“. Zvláště pro drobné pěvce je přežití těch pár hodin zimní noci do rána fuška – fyziologicky jsou vyšponovaní na hranice svých možností. I jediný stupínek Celsia a „pár drobtů“ navíc proto dělají rozdíl mezi životem a smrtí.

Potravní „propadlo“

Jiříčka a spol. jsou druhy tažné. Zimní potravní nabídka a teplota je – na rozdíl od naprosté většiny městských ptáků! – tedy pro jejich synurbanizaci nepodstatná. Naopak letní potravní nabídka roli nejspíš hraje. Jenže jinak, než bychom možná čekali: zatímco v zimě je stravovací základna lepší v zástavbě než mimo ni, na jaře a v létě je tomu právě naopak. Nedostatečná městská nabídka hmyzu, který je klíčový pro vývoj všech mláďat (včetně ptáků v dospělosti nehmyzožravých), bývá pokládána za jeden z hlavních důvodů, proč mívají ptáci měst nižší úspěch při vyvedení svých potomků (určitě za to nemůže predace hnízd, ta se s totiž rostoucí urbanizací naopak *snižuje*). Za potravou tedy jiříčky a jejich příbuzní do měst nejdou zcela určitě, to by si moc nepomohly.

Poslední větu je třeba pro její správné pochopení přeložit do jazyka biologického. Samozřejmě jiříčka nedumá nad tím, čím si pomůže,

Foto: Tomáš Grim

Hnízdo staví u jiříčky „chluponožky“ oba partneři. Zabere jim to průměrně 10 dní. Hlubočky, ČR.

nebo nepomůže. „Dumá“ tady někdo jiný: přírodní výběr, tedy smrt. A „úvaha“ se neděje v čase života jedince, ale v čase evolučním. Geny, jež jiříčce velí „usad se ve městě, na vsi je to staromódní“, prostě a jednoduše přežívají (tj. předávají se do další generace) více – nebo méně,

dle lokálních podmínek – než geny velící jiříčce „usad se na vsi, ve městě je to o nervy“. Pokud však snížená hmyzí potravní nabídka měst nevyhnutelně upřednostňuje druhé, vesnické geny, musí nějaký jiný faktor tento tlak převážit. Jinak by jiříčky v městech nežily.

Město jako past?

Poslední větu je třeba pro její správné pochopení opět opoznámkovat. Scénářem, kdy jiříčka – a kdokoli jiný – žije ve městě, přestože to není žádná výhra, ale doslova prohra. Městské prostředí může ptáky lákat šalebným dojmem kvalitního prostředí; nejznámějším příkladem je už zmíněný zimní prostřený stůl: v zimě ptáky naláká, a těmto „zimním usedlíkům“ pak v létě (i v dalších generacích) umírají mláďátka podvýživou. Doslova „ekologická past“. Podobná má mnoho, např. akátiny časným olistováním vytvářejí šalebný dojem kvalitního prostředí pro lesní ptáky, kteří na to pak doplácí – predátoři najdou hnízdo v akátině mnohem snáz než v sousední doubravě, která se však pévcům tak atraktivní nejeví, olistuje se totiž později.

Proč tedy vlaštovkovití vyhledávají často lidskou blízkost? Důvody budou nejspíš druhově specifické. U zdaleka nejlépe prozkoumané vlaštovky obecné (jednoho z vůbec nejprobadanějších ptáků světa) půjde u vesnických populací jistě o zvýšenou potravní nabídku kolem zemědělských stavení. O tu u těch vlaštovek, které výjimečně hnízdí i v domech nejrůznějších center měst (Praha, Brno) nepůjde. Že by tyto relativně vzácné případy zahrnovaly mladé nebo nekvalitní jedince, kteří byli staršími a zkušenějšími vystrnaděni z preferovaných vesnických stájí a stodol? Vlaštovek hnízdících ve špatně zajištěných kočárkách není mnoho, takže to zatím ani není snadné vyzkoumat.

Co u jiříček? Jakožto obyvatel bytu v sedmém patře vysokého paneláku na periférii, který každoročně poklízí po pěti jiříčcích párů parapety, jsem nakloněn uvěřit tomu, že jiříčkám jde právě o tohle. Tím nemyslím, že by jiříčky zaneřádaly své okolí zlomyslně a potměšile; jde o to, že: 1) jiříčky při sběru potravy létají v průměrně výšce kolem 20 m – a vzhledem k tisícovkám krmení potřebným k vyvedení potomstva si lze snadno představit, že budou rády, když hnízdo bude vysoko, 2) hustota vzdušného planktonu je na okraji města řádově vyšší než v centru, 3) jiříčky si vybírají otevřenější oblasti (nejspíš proto, že nad méně zastavěnými územími je více hmyzu a je snáze ulovitelný). Snad proto mají jiříčky rády periférii a v pulsujících centrech jsou vzácnější.

Zamysleme se i nad tím, kolik příležitostí mají druhy původně hnízdně vázané na skalní útesy mimo lidská sídla... Podobně nepřekvapí, že i rorýsi obecní či rehci domáci se u nás „přírodě“ důsledně vyhýbají.

Jiříčka vlaštovkovitá

Pečlivě uzavřená hliněná „pevnost“ jiříčky, nádvkem přilepená k těžko přístupným částem útesů (ať už přirozených, nebo člověkem vyrobených, tedy budov), vzbuzuje dojem, že šance „vyžrán“ hnízda je nulová. Skoro tomu tak je: jen jednotlivá procenta jiříčcích snůšek se nedočkájí vyvedení v důsledku predace. Mezi doložené predátory hnízd jiříčky obecné patří strakapoud velký, poštolka obecná i ostrž lesní.

Možná právě oni jsou zodpovědní za to, že tradiční studentská poučka o umístění hnízda vlaštovkovitých („jiříčka venku, vlaštovka uvnitř, břehule úplně uvnitř“) neplatí zcela černobíle. Jsou totiž doložena i hnízdění jiříčky uvnitř budov, včetně od nás. Výhoda takové neortodoxní strategie je očekávatelná: procento predovaných hnízd postavených uvnitř budov – nejen u jiříčky, ale i řady dalších druhů, které jinak hnízdí standardně mimo interiéry staveb – je nulové. Platí to i v opačném směru: i vlaštovky umí jít proti proudu, občas hnízdí vně budov a platí za to podstatně (2–3krát) zvýšenou četností predace hnízda.

Ani hnízdění uvnitř budov ale není bezpečnostní tutovka. Na Tchajvanu se v posledních letech do měst začal přesídlovat drozdovitý modravec tchajwanský (*Myiophonus insularis*). Rozšířil své kulinařské zvyky a začal predovat hnízda (vejce i mláďata!) – místním vlaštovkám obecným bezstarostná městská selanka právě končí. Urbanizace je proces mimořádně dynamický – pozorně proto sledujeme i staré městské ptáčí známé, nejen vlaštovky či jiříčky.

Tomáš Grim | je v současné době ptáčkářem na volné noze a této „profesi“ navrhuje říkat „freebird“. Je spoluautorem a spolueditorem první slovenské Ornitologické příručky a spoluautorem knihy o kukačce, která vyšla ve čtyřech jazycích a získala cenu „Nejlepší ptáčkářská kniha roku 2017“ (2. místo; uděluje časopis British Birds a British Trust for Ornithology).

Foto: Tomáš Grim

Jiříčky ochotně obsazují i umělá hnízda. Z přirozených hnízdišť na skalních útesech vymizely definitivně už začátkem 20. století. Neziderské jezero, Rakousko.

Foto: Tomáš Grim

Jiříčka modrolesklá (*Progne subis*) je urbanizační kapitola, která nemá celosvětově období: zatímco ostatní druhy ptáků hledají, kde „nechal tesař díru“, byl tento největší zástupce čeledi Hirundinidae urbanizován člověkem cíleně. Podobné ptáččí „paneláčky“ najdete po Severní Americe běžně a na východě kontinentu se díky nim jiříčky modrolesklé vzdaly přirozených stanovišť úplně! Tuto jedinečnou akci začali už Čerokiové v dobách předkoloniálních: nabízeli jiříčkám k hnízdění vykuhané tykve; jiříčky oplácely lovem „škodlivého“ hmyzu. Dnes jiříčkám občané pomáhají i likvidací invazních vrabců a špačků, kteří by jinak budky uzurpovali pro sebe. Největší umělá kolonie v obci Rainsville (Alabama, USA) má vskutku americký formát: přes 2 200 budek. Ve tvaru tykve... Montreal, provincie Québec, Kanada.

Foto: Tomáš Grim

Na lidský postoj „Ptáky máme rádi, ale vocud' pocud“ odpovídají opeření „Na ptáky jste krátký!“. Jiříčky nakonec asi i některé „hnízdni zábrany“ uvítají – lépe než na hladkou omítku se hnízdo přichytí na zábranu, přeče :-). Hlubočky, ČR.